
Nádas Péter

VILÁGLÓ RÉSZLETEK (III)

Emléklapok egy elbeszélő életéből

Ő is az utászoknál szolgált a katonaságnál, de nem hidat épített, magyarázta, miközben néztük a hídépítést, hanem híradási vonalakat épített. Ezek a híradási vonalak igen erős nyomatot hagytak a tudatomban. Az ostrom utáni napokra datálható a kifejezés első előfordulása. Még lőttek Budáról. Látom magam előtt a felső rakpart lövésektől szétszaggatott díszkorlátját, s a híradási vonalak ehhez a képhez tapadnak, mert nézem, hogy a feldúlt aszfalton vagy a fagyott hóban hol láthatom ezt a valamit, a vonalat. Sehol. A fogalom ez esetben elvont, képletes. Az első előfordulás fogalma azonban jóval későbbi, talán a vegyészeti tanulmányok idején ragadt meg, középiskolás koromban. Az elemek természetes előfordulásai, egyetlen elem légnemű, szilárd vagy cseppfolyós előfordulása. A vonalat lefektetik, azaz mennek előre egy vezetékkel, ahogy a frontvonal halad. Ezt értettem valamelyest a frontvonal miatt. Amikor évtizedek múltán, életemben először láttam egy igazi híradási kábeltárcsát a budakeszi Ságvári Endre laktanyában, egy tárcsányi tyúkbelet, ahogy a katonai zsargon megnevezte, sőt, meg is kellett emelnem, futnom vele, fusson, katonám, fusson, mint az állat, ha nem fut, katonám, ha utolérem, akkor megbaszom. Anyám az illegális kommunista mozgalomban Ságvári Endréhez járt marxista szemináriumra. Ezt tudtam, értettem. Bár nem tudtam még, hogy a katonai hírszerzés egyik laktanyájában vagyok, ez csak hónapok múltán lett világos. Az altiszti kiáltozáson azonban fennakadtam, s újabb húsz évet kellett szorgosan gondolkodnom, hogy megértsem. Megértsem a logikáját, megértsem a funkcióját. Önhibámon kívül én is híradós lettem a katonaságnál, így viszont az emlékezet minden meglepettség nélkül nyúlt vissza apám híradási vonalához. Tudatom, amilyen nagyszerűen egy tudat működik, minden további nélkül felismerte a tárgyban a tárgy korábbiról ismerős fogalmát. Visszanyúlt, tudta, hová nyúljon, mit keressen. Két évtized múltán azonosította az üres fogalmat a valódi tárggyal. Aha. Hogy apáméknak akkor egy ugyanilyen tárcsáról kellett hát a híradós vonalaikat letekerniük. Tyúkbelesek, így hívták a más fegyvernembéliek a gyengeáramú vonalakat lefektető híradósokat. Hat éve nem élt már, amikor eljutott a tudatomig, mit magyarázott húsz évvel korábban, miközben a szakaszvezető a magából kikeltség élvezetével áriázott a kocsmákban és egyleti zuhanyozókban megedzett ösztönéletének tiltásairól. Csak éppen azt nem értettem, hogy az analitáshoz és kollektivitáshoz ragadt tudatával miért akar valamit deklaratívén végrehajtani, amit épp a kocsmák és az egyleti zuhanyozók köznyelvén kell önmagától megtagadnia.

Miként és mit tettek abban a még távolabbi múltban, amelyben meg sem születtem, s ő egy nem érthető szó értelmét viselte katonai beosztásaként. A Damjanich utcában többször átment rajtunk a frontvonal. Tüzet jelentett, pokoli zajt jelentett, félelmet, hideget, pincét, sötétet, ordítást, szirénát, hisztérikus kitöréseket, veszekedéseket, mécses, sebesülteket, a kapun kilökött hullát, ne feküdjön már itt nekünk. A fagyott hullá fagyott viharkabátjának csiszolódását a sárga keramiton. Bombatalálatot. Váratlan csöndet, hogy a lélegzet akad el. Történik-e még, ezt a kérdést jelentette a frontvonal.

Csak évtizedekkel később, egészen pontosan 1956 novemberében azonosítottam az élményt és a légnyomást, amikor megint itt volt, lökött, leállt a légzés, visszatért közénk. Aha. Aztán az első, kapkodó levegővétel után, mintegy előre érezni a bekövetkező illatát, majd hallani az omlások robaját, a robaj zárlataként a csörgést. Az illat azt jelentette, hogy a világ szétomlik körülöttem. Az orrod előbb érzi, mint ahogy a szemed látná. A csörgés azt jelentette, hogy most még te ezek szerint életben maradtál.

A születésem előtti idő fogalma azért még sokáig, nagyon sokáig megkínózott a maga sajátos ürességével. S hogy az ürességet valamiként elviselje, ténylegesen szüksége van az elmének a testi érzetekkel átszöhető tudás iránti bizalomra. A karpaszományos jobban hangzott ki a születést megelőző időből, mint a munkaszolgálatos, de nem értettem egyik szót sem. Inkább hallgattam róla, hogy mi mindent nem értek. Meg sem tudtam volna fogalmazni, hogy milyen speciális bajban vagyok az összetett szavakkal. Néha minden túl sok lett, mindaz feltorlódott, amit meg kellett volna értenem, mégsem volt hová letennem az egyik nem értésemet vagy a másikat. Nem volt kijelölhető helye a tudatomban. Fizikai állaga. Hiány, aminek minden ellenkező híreszteléssel ellentétben van fizikai állaga. Fájt a fejem tőle. Belesajdult, belefájdult a halánték, a homloklebeny. Ezért értettem meg azon nyomban az egymásra torló jégtáblák fizikáját. Átéltam a jégtáblák helyzetét, amikor az elsodort cölöphidat magyarázta. Én voltam a cölöphíd. Éleivel a jég elvágta, elnyiszitelta, súlyával elnyomta a cölöplábamat. Én voltam a jég, amint a cölöpláb szétveri. Fájt az ütközés, empatikus képességeimmel miért ne lehettem volna egyszerre jég és cölöpláb. De arra nagyon is gyorsan rájöttem, miként kell úgy adagolnom a mérhetetlen és beláthatatlan nem értésemet, hogy magyarázatokba feledkező apám figyelme mégis folyamatosan nálam maradjon, ne merüljön le, ne száradjon ki, semmi más ne terelje el, azaz biztonságosan magamhoz kössem őt a testmelegével, a taszító illatával, a sötét férfiszagával. Nem engedni. Kiszolgáltatót maradt az örökös kérdezéssel szemben, sebezhető, megfogható. Ha nem magyarázhatott, akkor nem volt jelen, nem tudom, ilyenkor hol időzött, mással, mint a világ mechanikai állagára vonatkozó kérdéssel nem is igen volt megszólítható. Ha kérdéseimmel kiléptem e körből, akkor csak bámult, vagy rögtön ingerült lett. De akkor is látszott, hogy megzavartam a fizikai világról való gondolkodásban. Az első mondata mindig csaknem értelmetlen maradt a kelletlenkedéstől. Bármilyen hűvös vagy szórakozott volt az alkata szerint, nem mondhatta, hogy most aztán már legyen vége a kérdezgetésnek. A családi módus úgy diktálta, hogy minden egyes kérdésnek örüljön, örült is, második mondatával már felderült, vezessen velük további kérdésekhez, ki az anyagi univerzum végtelenébe. Ott aztán kíméletlen tárgyiassággal állja el az utam, mely metafizikához, spiritualitáshoz vagy misztikához vezetne. Nem lehetünk olyan nevetségesek, hogy olyasmivel foglalkozunk, ami nincs. Nesze semmi, fogd meg jól. Ez kedvenc mondásai közé tartozott, s igen tréfásnak találta. Viszont jól ismerte a csillagok állását, járását, neveit, ezekre azonban tényleg nem tudott megtanítani. Álltunk a csillagos ég alatt, ő valamiket mutogatott, magyarázott, mitológiai neveket, pályákat, időarányos távolságokat, évszakonkénti változást, a fény terjedési sebességét, fényéveket, és én ezekből a kölcsönösségekből egy árva szót nem értettem. Nekünk épp elegendő, hogy létező és mérhető dolgokkal foglalkozunk. Nincs a nincs. A vanás szempontjából engem viszont a csillagos ég egyáltalán nem érdekelt. Legfeljebb addig gyönyörködtem benne, amíg el nem ragadt. Most alapozzuk meg magyarázatokkal a tudásomat, így alapozzuk meg a tudáshoz szükséges elfogulatlanságomat. Mégis évtizedekig tartott, míg sikerült megértenem, nem elrémülni, hogy a szóösszetételekben az egyes szavak külön és együtt

mást jelentenek, és miként jelentenek mást. Vagy megértenem, hogy az ő előadásában miért nem érdekelt engem a csillagos ég, s miatta még sokáig, nagyon sokáig miért nem érdekelt az univerzum, vagy a fogalma sem.

Az értetlenkedés negatív tapasztalatából kialakítottam egy primitív szabályrendszert, s erre kellett figyelmeztetnem önmagam, hogy aztán a nem érthető nagy nehézségek árán mégis érthetővé tegyem, vagy a normarendszerüket legalább megközelítsem, amit szintén jó sokáig nem sikerült megértenem. Úgy kell az összetett szavakat értenem, hogy az értelmemet ne kössem sem az egyik, sem a másik szó részjelentéséhez. A részjelentés cövekhez kötött birka volt. A cövekhez kötöttség minden empatikus képességemet igénybe vette, letaglózott. Nem emlékszem rá, bármiként igyekszem, nem emlékszem rá, hol és mikor láthattam először birkát, minden bizonnyal Bácskában láttam először, 1944 nyarán. Egyszer Leányfalun azonban elvágtam egy kecske kötőfékét. Napokig készültem rá, hogy titokban megtehessem. Legalább ez a kecske szabad legyen. Az összetett szót, azt a valamit, ami az értelmemet egyszerre kétféle viszi, kössem egy cövekhez. Előbb azonban a tagadást kellett kicövekelnem. Az orientáció segédeszközeként a Guttman-nadrág reklámja szolgált. Ne ráncigálhassák szét nekem az összetett szó értelmét. Később számolni is csak úgy tanultam meg, hogy a számokat előbb képpé alakítottam képzeletben, strigulává, habár tudtam, hogy valami olyasmit művelek, aminek nincs köze a számoláshoz, legfeljebb az ujjaimhoz, azaz a számtan őstörténetéhez. Képzeletben számoltam az ujjaimon, ám ennek nem volt szabad látszani. Ehhez kellett a strigula. Azt is tudom, hol láttam először strigulát. A Dembinszky utcai kóser fűszeresnél, ahová néha leküldtek. Mikor a fát meg a szenet hozták, s a pincelejárónál krétával húzták a strigulákat. Négy strigula és egy áthúzás, ez volt a szeneseknél öt kosár szén. Emiatt mindig lassabban számoltam a többiekénél, hiszen előbb több lépcsőben képpé kellett alakítanom a számokat. Irigyeltem is az orosz gyerekeket, akik a filmekben és a híradókban színes korongokkal és számológépen tologatott színes golyókkal számolhattak. Valamivel, ami látható és megfogható. Európa nyugati féltekéje az absztrakciót jobban preferálta. Amikor iskolába kezdtem járni, ezt a primitív segédeszközt kivették a gyerekek kezéből. Első elemiben Koppányné még ezzel kezdett tanítani, olyan egyszerű volt a szám, még meg lehetett fogni, aztán elvették tőlünk. Felhívták rá a tisztelt szülők szíves figyelmét, hogy otthon sem használható. Később a tanárok hol türelmesen, hol dühödten vártak rám, tudták, hogy nálam azért lesz eredmény, csak egy kicsit lassabban megy. Kivárjuk, Nádaskám, kivárjuk, mondogatta Gulyás nevű számtantanárom, és búvölt a melankolikus, lusta tekintetével. Egy erőteljes, barna bőrű férfi, akit a tanárnők körberajongtak. Én viszont rettegtem, hogy egy szép napon rájönnek a csalafintaságra, és megtiltják a képi segédeszközök használatát. De szerencsére nem láttak be a fejembe. Ami óriási élmény volt. Rájönni, hogy senki, de senki nem lát be. Egyéni győzelem, titkos vigasság. Bármit gondolok, bármit gondolhatok, senki nem láthatja a gondolkodásomat. Habár azt is éreztem, hogy ez milyen veszélyes. Istennel egyedül vagyok. S akkor még ügyelnem, hogy ne az ujjamon számoljak, hanem strigulában, a trükköm ne lássék a kezemen és az arcomon. Mintha próbálnám meggyőzni magam, hogy hiszen egészen nyugodtan hazudhatok.

A Rákóczi úti Guttman Áruház címere volt ez a nadrág. Stilizált figurák, pálcikaemberkék húzták a nadrág két szárát kétfelé, hárman húzták bal felől, hárman húzták jobb felől, ám a Guttman-nadrág annyira csodálatos egy jószág volt, hogy hat strigula erejével sem lehetett volna szétszakítani.

Nem tépni, nem húzni, emlékeztetnem kellett magam a képből kialakított tiltással, nehogy az összetett szót a különböző jelentések értelmétől hajtva többfelé szakítsam.

A pontonhíd itt épült a közvetlen közelünkben, alighogy levonult a jég.

A pontonhíd is összetett szó volt, mégis könnyebbnek tűnt megérteni, mint a díszes, peckes karpaszományost vagy az ostobán és laposan kúszt munkaszolgálatost, mert csak le kellett menni hozzá a hatodikról, át a Palatinus-házak óriáskeresztjén, amely az Újpesti rakpartot a Pozsonyi úttal, a Katona József utcát a Sziget utcával kötötte össze, s a háborúsán sérült városi épülettömegek fenyegetéseként még ma is gyakorta megjelenik az álmaimban, elmenni a nagybátyám vegyi üzemének bejárata előtt, ahol három lépcső vezetett le a nevezetes pincébe, s a lépcsők gyámkövén ülve az ostromot követő tavaszon már kinn sütkéreztek a munkásai; máris ott voltunk. Úgymond a mi hidunk volt, nekünk épült. A többes nem a családot jelentette, hanem a környéket, a romba dőlt és a további omlásokkal fenyegető várost. Minden bizonyonnyal ilyen értelemben beszéltek a városról a szüleim, ebben a speciális többesben, mely tárgyat és személyt összefog. Még alig nőttem ki a földből, máris benne voltam társadalmi utópiájuk kellős közepében. Így vágunk neki az éntelenítés életre szóló processzusának, amit évtizedek múltán, a saját elképzeléseim szerint zártam le. A mi egy olyan mi volt minálunk, amibe nem csak a család tagjai fértek bele. A személyes viszont egy olyan adottság, amit akkor is el kellett fogadni, ha nem értette meg az ember, hogy hol vannak a határai. Nem csinálhattam pofákat hozzá vagy miatta. Amikor nem a város vagy a pátria kollektív többesére, hanem a családra vonatkozott ez a mi, akkor némi disztinktív, olykor parodisztikus éllel hozzátették a családnevünket. Magyarosított név, s aki kiejti, Nádas, rögtön hallja, hogy más létező nevek mintájára, egy botanikai fogalomból fabrikálták, azaz családnévként nincs természetes előfordulása, s így a hangzásával sem honosodott meg a nyelvben. Habár idegen hangzása sem áll önmagában, hiszen nap mint nap több tucat olyan nyelvújításból származó szót használ a nyelv, amelyek hangzásán a családi nevemhez hasonlóan érezhető a csináltság. De még csak azt sem tudom pontosan megmondani, hogy az eredeti családi nevünket miként kell leírni vagy kiejteni. Vannak okmányok, amelyeken Neumayernek, vannak más okmányok, amelyeken Neumeyernek írják, sőt olyan okmányok is akadnak, amelyeken Naumayernek vagy Niemayernek.

A fennmaradt dokumentumok között a név egyik első írásos előfordulása 1847-ből való, mikor is nagyapám nagyapja Neumayer Freystadt Lázár izraelita és pesti lakósként írja alá a nevét, így aztán én is ehhez az írásmódhoz ragaszkodom, holott nem így ejtem, mivel a családban mindig és mindenki Naumeyernek mondta. Nem tudom, miért. Mulságos egy okmány. Nyilvánvalóan nem a nagyapám nagyapja fogalmazta meg, még csak a saját aláírása sem tőle származik, hanem egy Szekránszky Endre nevű ügyvéd, aki minden bizonyonnyal továbbadta a feladatot írnokának. Mégpedig mesés betűkkel, hurkokkal és cirkalmakkal ékesítve a Fenséges Császári királyi ausztriai örökös főherceg Királyi Helytartónak írták meg így hárman a levelüket, de természetesen nem magának a főhercegnek, hanem a Nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanácsnak címezték.

Kegyelmes uram, nagykegyeségű uraim, szólították meg őket. S ez esetben is szigorúan tartom magam az egykori írásmódhoz és az egykori helyesíráshoz, azaz írnoki élvezettel másolom az egykori írnok munkáját.

Élelmem megkeresése és hét gyerekim nevelése végett, Fenséges főherceghez és a Nagyméltóságú királyi helytartó Tanácshoz következő okokból a legmélyebb alázattal folyamodni bátor vagyok; kávéfőzési és kimérési jogért. 1820-k évben Freystadt Lázár által adoptáltattam 1. szám alatti szerint, – 1829-k évben itt helyütt lakhatási és

kereskedési jogot nyertem, 2. szám alatti útmutatása szerint, – azonidő óta – a' reám kivetett adót minden évben pontosan kifizettem, miként ezt 3. számhoz alázatossággal mellékelte adócédulák bizonyítják; de keresetem módja és aggkorom annyira meggyengítették erőmet, hogy jelen kereset módomat éltöm veszélyeztetése nélkül továbbis folytatnom teljes lehetetlen, miként az a' 4. számhoz ígatott orvosi bizonyítvány előadja. Mind ezeknél fogva a' legmélyebb alázattal esedezem Fenséges főherceg kegyes színe és a' Nagyméltóságú királyi helytartó Tanács előtt; hogy fentebb említetteket kegyesen figyelembe vévén engem kávéfőzési és kimérési joggal felruházni méltóztassék. Ki egyébiránt a' legmélyebb tisztelettel vagyok Fenséges főHercegségednek és a' Nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanácsnak legalázatosabb szolgálja.

A fontos mellékletek sajnos nem maradtak fenn, de az elébb félbe-, majd négyrét hajtogatott óriási ív külső oldalaira írott hivatali jegyzetektől kiderül, hogy valójában nem folyamodványról van itt szó, hanem inkább egy jogilag nem megtámadható büntetés megkerülési kísérletéről. Nagypám nagyapja ugyanis engedély nélkül mérte a kávé Pesten, edényeit rendőrhatósággal elkobozták, s azért emlegeti és dokumentálja korai árvaságát, adófizetői erőnyeit, hajlott korát, megromlott egészségi állapotát a mellékletekkel, hogy szomorú életsora ríkassa már meg a kegyes főherceget, aki adasson neki kávéfőzési és kimérési engedélyt, és adassa vissza az elkobzott edényeit. Különben gyermekeimmel együtt én itt helyben éhen halok. Az ügyintézés elég gyors volt. Az ügyiratot 1847. április 8-án iktatják 15914/847. szám alatt, április 13-án terjesztik fel a Fenséges Császári királyi ausztriai örökös Főherceg Istvánhoz és a' Nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanácshoz, kegyelmes úrhoz, nagykegyességű urakhoz egy olvashatatlan, de egy újabb személy más színű tentájával áthúzott aláírása és azon megjegyzése kíséretében, hogy Neumayer Freystadt Lázár pesti lakos, a' benn előszámlált okoknál fogva kávéfőzési és kimérési jogért esedezik.

Eltelik május, eltelik június, de július végén végül is összeül a Helytartótanács, s újabb négy nap múltán az ügyvéd nevében van a Lukáts István titoknok keze által aláírt végzés. Annak utján vett tudósítás folytán – folyamodó kérelmeinek hely nem adatik azonban a' tőle elkobzott edények természetben vagy becsü árában leendő visszaadására nézve Pest Város Tanácsánál kellő rendelkezések tétetvén. Budán a' magyar királyi Helytartótanács 1847 évi Szentjakab hó 27-én tartott üléséből.

Annyit tudok a családi szájhagyományból, hogy nagypám nagyapja, azaz az ükapám, akit ez az iratban említett Freystadt Lázár nevű izraelita pesti lakos fogadott örökbe, és vett a nevére, árvaként érkezett, egy szál egyedül érkezett a kis motyójával, valahonnan Ausztriából, gyalog jött, a családi hagyomány szerint Freistadtból, s ezek szerint a Neumayerek az ausztriai Freistadtban éltek. Ám elegendő egy kicsit utánakaparni, hogy világos legyen, onnan ugyan nem jöhetett senki, mert Freistadtban zsidó egészen a tizenkilencedik század utolsó két évtizedéig nem telepedhetett le, s így a városkának nem volt zsidó hitközsége. Talán a Rajna menti Freistettből érkezett. Ott nem találtam ilyen néven sírkövet. A pesti Freystadt Lázár talán távolibb rokon lehetett, de az is meglehet, hogy szépapám elhalálozott apjának valamilyen barátja, üzlettársa, ismerőse vagy az ismerős ismerőse, mindenesetre ennek a ma már kideríthetetlen illetőségű németországi vagy ausztriai hitközségnek a rabbija állítólag levélben bírta volna gondjaira Lázárt. Legalábbis így szól a családi legenda. Ami igaz is lehet. Ebben a korban, zsidó közösségekben, elég gyakran megesett ilyesmi. Habár Lázárnak sem az ausztriai Freistadt közelében, sem a Rajna menti Freistett közelében nem hívhatták, mert ez magyar név. Talán a nagy galíciai írónál, Olbrachtnál, Franzosnál, Granachnál, Joseph

Rothnál vagy akár Gregor von Rezzorinál, netán Appelfeldnél olvastam hasonló eljárásmodokról és sorsokról. Ha egy zsidó kisgyerek teljesen elárvult, s akár egy távolabbi hitközségtől értesültek, hogy valaki más meg éppen gyermektelen, vagy szívesen venné magához az árvát, akkor elvitték, elküldték, menjen isten hírével. Ez esetben csupán azonos keresztnévük a feltűnő. Dédapám apjának elvileg Lazarus Neumayer néven kellett volna Németországból vagy Ausztriából megérkeznie. Zsidók az utónevüket vallási előírásaik miatt nem változtathatják meg. Mint ahogy egy zsidó temetőt sem lehet felszámolni, a csontokat csak úgy kihányni és lakóparkot építeni a helyére. Temetőknak örökkön-örökké úgy kell maradniuk, háborítatlanul. A hatóságok a saját önkényük szerint olyan családi nevet adhatnak a zsidónak, amelyet csak akarnak, az utónevük azonban szent, mint egy örök időktől érvényes és örök időkre szóló frigy, egyszóval sérthetetlen. Ezért aztán egészen más történet lenne, ha az ükapám, ez a Neumayer Lázár eleve magyarosan írott keresztnévvel és nem Lazarusként érkezett volna meg Pestre, s megint más történet, ha mégis, a vallási előírások ellenére, utólag változtatta volna meg vagy éppen a hatóságok írták volna át a maguk önkénye szerint az utónevét magyarra. Az előbbi verzió talán azt jelentené, hogy valójában a Freistettből, netán az ausztriai Freistadthoz közel fekvő Rosenheimből korábban elszármazott vagy csak ott időző Freystadt Lázár gyermekeként született meg, ám házasságon kívül született, s miután szegyenben maradt édesanyja a felső-ausztriai Mühlviertelben fekvő Rosenheimben vagy a rajnai Freistettben korán elhalálozott, a helyi rabbinak sem lehetett más választása, mint hogy a szerencsétlen árvát, ezt az átkozott zabigyereket, ezt a fattyút, ezt a mindenki szegyenét, egy levél kíséretében természetes apja után küldje Pestre. Am ahogy a leszármazás tudományában jártas emberek felhívták rá a figyelmet, ez a regényes változat sem valószínű. Askenázi közösségekben nem adták élő személy nevét az újszülöttnek, mert az volt a hiedelmük, hogy ezzel elveszik, megrövidítik az idősebbik személy életidejét. Szefárd közösségekben ezt nem így gondolták, de halvány fogalmam sincs róla, hogy Neumayer Lázár, akit Freystadt Lázár adoptált, vajon szefárd vagy askenázi közösségből érkezett-e Pestre.

Maradjunk meg annál, ami dokumentálható. Ha Neumayer Freystadt Lázár 1829-ben lakhatási és kereskedési jogot kapott Pesten, akkor ebben az időpontban már legalább huszonegy évesnek, azaz nagykorúnak kellett lennie. Ha pedig kilenc évvel korábban fogadták örökbe, akkor tizenkét évesen, még a bar micvája előtt kellett Pestre megérkeznie, azaz 1808-ban, valahol Ausztriában, talán éppen a Freistadthoz közel fekvő Rosenheimben vagy akár a Rajna-parti Freistettben megszületnie. Egy fennmaradt születési bizonyítvány hiteles fordításából ezenfelül még annyit tudunk, hogy Neumayer Freystadt Lázár, aki 1847. április 8-án, az előszámlált okoknál fogva kávéfőzési és kimerési jogért esedezett a Helytartótanácsnál, 1857. február 25-én már nem élt. A Pesti Izraelita Hitközség ezen a napon, 6044. számon adta ki a Schacherl Dávidtól származó körülméletlési jegyzőkönyv hiteles másolatát, miszerint Neumayer József, az elhunyt és helybeli illetőségű Neumayer Freystadt Lázár törvényes fia, az 1832. (ezernyolcszázharminckettedik) évi július hó 8. napján helyben született. Schulhof A. Lipót előljárási tag írta alá és látta el pecsétjével a bizonyítványt, amit még a rabbiság vezetője, egy főrabbi, az olvashatatlan aláírásával és a saját hivatalának pecsétjével is hitelesített. S hogy miért készült a magyar fordítás, vagy milyen nyelvből fordították az eredeti okiratot, héberből-e vagy németből-e, azt én ma már nem tudom kideríteni.

Semmibe vesznek a családtörténeti szálak. Mélyebbre ezen a szálon nem látok vissza az időben.

Az én Neumayer nagyapám, aki Lázár unokája és József fia volt, s akinek születésekor az Adolf Arnold nevet adták, hivatalos okmányokon vagy akár az apám egyik önéletrajzában mégis úgy szerepel, mint Antal Arnold, nem tudom, miért. Az apja nevét csak ismeri az ember. Eredeti születési anyakönyvi kivonata ezt az Antalt nem igazolja, de furcsa módon későbbi iratokban is feltűnik az Antal. Azt azonban tudjuk, mert dokumentálható, hogy saját gyermekei nevével együtt, 1911. november 23-án, belügyminiszteri engedéllyel magyarosította a családi nevét, amit 49499/1911. számon iktattak az irattárban. Azt is tudjuk, hogy sem ő, sem az apja, Neumayer József nem viselte immár a Freystadt nevet. Azt sem tudom megmondani, hogy mikor vagy hol vesztették el az örökbe fogadó atya nevét, második nevüket, s miért őrizték meg talán szegyenben, talán özvegyen maradt, de minden bizonnyal korán elhalálozott nagyanyjuk, illetve dédanyjuk nevét. Azt viszont tudom, hogy az én Neumayer nagyapám hét gyermekének anyja, Mezei Klára, azaz apai nagyanyám, eleve magyarosított névvel jött a világra. Mezei Klárával egy kicsit messzibb tudok a múltba visszaneézni. Névmagyarításuk történetét közelgő kilencvenedik születésnapja alkalmából maga a dédapa, Mezei Mór meséli el a *Pesti Napló* munkatársának 1925. április 19-én, habár a családban nem egészen úgy ismerik és adják tovább a történetet, mint ahogy a hírlapíró dédapánk szavai alapján leírja. De ez már csak így van, ahány irat, ahány adat vagy ahány legenda, annyi verzió.

Mezei hátradúl a karosszékében, olvasom a régi lapban, kezével tölcserít formál a füle körül, hogy minden szót tisztán értsen, közben pedig elmondja, hogy Újhelyen, értsd Sátoraljaújhelyen, a piarista gimnáziumban volt egy Hutter nevű igazgató, aki minden német nevű diáknak magyar nevet adott. Az aggastyán, aki legszívesebben a diákkoráról beszél, e szavaknál felnevet. Őt Hutternek hívták, de nem tűrte, hogy német neve legyen bárkinek. Nekem azt mondta, vegyen föl az apád magyar nevet. Legyen vagy Zöldi, vagy legyen Mezei. Apám aztán a Hutter által ajánlott két név közül a Mezeit választotta. A Zöldi nem tetszett neki.

A teljes történethez hozzátartozik, amit itt nem mesél el a hírlapíró, netán a dédapám sem mesélte el neki, én azonban az igazsághoz vagy a családi legendáriumhoz híven el akarom mondani, hogy valamivel korábban maga ez a Hutter nevű igazgató kereste fel a korcsmáros ükapámat, mondván, a Grünfeld úrnak ezt a fiút föltétlenül gimnáziumba kell adnia. A Grünfeld úr fia bizonyosan sokra fogja vinni.

A Grünfeld úrnak tudomásul kell vennie, hogy ilyen matematikai tehetség ritkán születik, ilyen tehetséget bűn lenne elveszejteni.

Ingyen fogjuk tanítani.

Ilyen erős érvek elől a korcsmáros ükapám sem térhetett ki. Ezért lehetett később a névvaltozással kapcsolatban annak ellenére engedékeny, hogy ő maga nemcsak hogy egy komoly rabbi, hanem egy birodalomszerte ismert csodarabbi, Izsák, avagy Isak dédunokája volt. Maga is sokat olvasott, főleg filozófiát olvasott. Családi nevüket korábban ugyan Grinfeldnek írták, de Isak bizonyára nem írta semminek, mert csak akkor született meg a császár, aki hosszan uralkodó anyja nyomába lépve elő fogja írni a zsidóknak a német családi név viselésének kötelezettségét, amikor ő már a maga nevében régen rabbi volt Újhelyen. S ahogy ez már a csodás rabbikkal lenni szokott, még a keresztények is hozzá jártak jó tanácsért. Nem tudom, mikor, nem tudom, miként lett belőlük Grünfeld. A nevek egy része bizonyára félrehallásból születik, akár a félrehallások és félreírások sorozatából. A nevek írásmódjával és a zsidó személyek leszármasztásával különben sem lehet vagy csak elvétve lehet a XIX. század elé visszamenni.

A fennmaradt felekezeti anyakönyvekben nincs családnév, a zsidók a saját nevük mellett az apjukét viselték. Én például József császár ésszerű rendelete nélkül a mai napig László fia Péter lehetnék, s ez igen elégedetté is tenne. Ilyen névviselési szokások mellett azonban tényleg nem lehetett a zsidókat birodalmilag nyilvántartani. József császár a német családnévek viselését 1787. július 23-án rendelte el, és rohamtempóban át is verte a monarchia közigazgatásán. Die Judenschaft in allen Provinzen zu verhalten, dass ein jeder Hausvater für seine Familie, der Vormund für seine Waisen, und eine jede ledige, weder in der väterlichen gewalt, noch unter einer Vormundschaft, oder Kuratel stehende Mannsperson vom 1-ten Jänner 1788 einen bestimmten Geschlechtsnamen führen, das wibliche Geschlecht im ledigen Stande, den Geschlechtsnamen ihres Vaters, verheiratet jenen ihres Mannes annehmen, jede einzelne Person aber ohne Ausnahme einen deutschen Vornamen sich beilegen und solchen Zeitlebens nicht abändern soll.

Mindez természetesen az eredeti osztrák hivatali nyelvből átvrt vagy inkább áthallott nyelvhasználat, mi több, az illetékes írnok helyesírása szerint van így.

A csudás Izsák vagy Isak Grinfeld rabbinak volt aztán egy Marcus Grinfeld nevű fia, ő az első helybéli izraelita iskola tanítója lett, nagy tudású, sok nyelven beszélő ifjú ember, akinek II. József császár felekezeti iskolákra vonatkozó rendelete a professzori címet adta. Kötve hiszem, hogy a csodarabbit vagy a nagy tudású tanítót olyan könnyen meg lehetett volna győzni egy újabb névváltoztatásról, mint az én korcsmáros ükapámat, még ha a zsidóknál ez a német családi név, ez a törzsi név továbbra sem igazán számított. Változatlanul a személynév, az apa személyneve, s ne felejtjük el, hogy ezek mind beszédes nevek, az a név, amely elmondja, kinek a fia vagy te, mi több, a szüleid által kívánatosnak tartott karakteredet írja le a neveddel, valami olyasmit, amit a keresztények a szentektől kölcsönöznek, a szentek oltalmába helyeznek a gyermek születésekor, és keresztnévnek mondanak. A szüleimtől tudtam, kitől mástól tudhattam volna, hogy a város a családi nevünkénél, azaz a klán nevéénél jóval hatalmasabb név. Magába foglalja a környéket, a környék házait, lakásait, benne a családokat, a családok a személynevekkel a személyeket, mi is így kerülünk a városba a többiekkel. De még a hivatalokat is magába foglalja a város, a városra vonatkozó rendelkezéseket, az utcákat, az utcák nevét, az utcák alatt a csatornarendszert, a levegőben a villamos vezetékeket, azaz a közvilágítást, valamennyi csilingelő villamost, a Dembinszky utcában a fűszerest a füstölt halakkal, a hagymás heringgel és a medvecukorral, a fűzetet a hitelre adott áruk striguláival, a Lipót körúton a péket, a Gláznert, a Sziget utca sarkán a korcsolyapályát, s annyi minden más között még a városi verebeket is magába foglalja a város, habár ők igazán bármikor szabadon elmehetnének máshová, mégis itt csiripelnek a városi fülünkbe, s így a világnak ezt a kiemelt jelentőségű többesét, Buda és Pest roppant hatalmát a Duna folyásával, valamennyi csiripelő verebével és galambjával egyetemben, már igen korán érezkeltem, tárgyait akként respektáltam, miként a személyeket.

Ha nem értettem is magát a szót, mégis szerettem a karpaszományost, hogy ilyen díszesen felhangzó katonai beosztása volt az én apámnak, amíg nem vitték munkaszolgálatra, és nem akarták Szombathelyről elhurcolni. Ezt a szót sem értettem, az elhurcolást. Nagyon sokáig, évtizedekig nem értettem. A hurcolásból, azaz a költözésből akartam levezetni. Valakit visznek, mint a szekrényt, a körfolyosó kanyarulatában ügyetlenkednek vele. A kereskedelmi érettségijével magyarázta a karpaszományost. Amikor kérdeztem, miért, azt mondta, az érettségizettek lettek a karpaszományosok. Volt érettségije, kereskedelmi érettségije volt, mit mondjak, elég gyászos eredményekkel. Osztály-

zatai az érettségi vizsgálat tárgyaiból: Magyar fogalmazás és irodalom Lévai Lászlónál elégséges. Történelem dr. Kurucz Györgynél elégséges. Jogi ismeretek dr. Lajta Ernőnél elégséges. Közgazdasági ismeretek dr. Lajta Ernőnél elégséges. Földrajz Földes Móránál elégséges. Áruismeret Földes Móránál elégséges. Kereskedelmi számtan dr. Bálint Eleménnél elégséges. Irodai könyvtel dr. Lajta Ernőnél jó. Irodai levelezés dr. Lajta Ernőnél elégséges. Hogy miért éppen az irodai könyvtelben volt jó, el nem tudom képzelni. Német nyelv és levelezés Böhm Jánosnál elégséges. Francia nyelv és levelezés Lévai Lászlónál elégséges. Nővérei és fivérei minduntalan kinevették, kijavították, amikor társaságukban németül vagy franciául kellett beszélnie. Én pedig szégyenkeztem. Mintha én lennék ő, akit folytonosan ki kell javítani. Minden bizonnyal igazuk is volt, nem így volt helyes, hanem úgy volt helyes, rosszul választott igeidő, hibás névelő s így tovább. Meglehet, gyatrább volt az idegennyelv-tudása, mint az idősebb testvéreké, de nyelvi készség dolgában egyikük sem volt valami jól eleresztve. Nem volt hallásuk, mondhatom, bántóan botfülűek voltak valamennyien. Kínosan nem tudtak énekelni. Szenvedtek a koncerteken vagy az operában, inkább kerülték a nagy zenei élményeket. Zene hallatán egyszerűen nem volt élményük. Apám feje minduntalan lehanyatlott, az operában egyszerűen elaludt az unalomtól. Hiába volt a nyelvtanárok és a nevelőnők minden igyekeve, idegen nyelveken is magyarul intonáltak. Helyesírásuk is csapnivaló. Mondhatni, nincs olyan nyelv, amelyen jó lehetne. Az élcelődés és a leckéztetés azonban minden bizonnyal azért járt ki az apámnak, mert ő volt az utolsó-nak született. Kicsit szégyenkeztek miatta, hogy ennyien vannak, és még mindig született egy kistestvérük. Hogy a szülei ne tudják már abbahagyni. Az idősebbek, ahogy ez már lenni szokott, rajta demonstrálták a saját nyelvi tehetetlenségüket. Elégedetlenségüket önmagukkal, e furcsa családi adottsággal vagy éppen a hallás hiányával. Ha együtt voltak, akkor különben is olyan lett, mint egy felbolydult tyúkudvaron. Rögtön felálltak a belső hatalmi viszonyaikhoz, a születés sorrendjéhez igazodó hierarchiához. Apámat rögtön a csőrükkel ütötték, vágták, leszólták, leckéztették, kiigazították, kinevették. Eugenie, a legszebb, a legidősebb, a legelegánsabb néha védelmébe vette, hogy aztán ő is üssön rajta egy jó nagyot. Apámtól fennmaradt egy kétnyelvű feljegyzés, amit minden bizonnyal valamilyen hivatalos külföldi útján készített, hol franciául, hol németül jegyzetelt valamilyen távközlési témájú tárgyaláson, de közben nagyon unatkozhatott, mert mindenféle mást is följegyzett ezeken az idegen nyelveken, s úgy látom, hogy mindkét nyelven csaknem hibátlanul. Osztályzatai a felső kereskedelmi iskola többi tárgyából sem voltak jobbak. Hit- és erkölcsstan elégséges. Természettan elégséges. Mennyiségtan és politikai számtan elégséges. De el nem tudom képzelni, hogy miben állhatott a politikai számtan. Talán statisztika. Majd ennek is utána kell nézmem. Gyorsírás elégséges. Szépírás elégséges. Testnevelés és testgyakorlás kevésbé buzgó és kevésbé ügyes. Szegény jó apám, aki pedig tornászi képességeire milyen büszke volt. Egészségtan elégséges. Írásbeli dolgozatainak külső alakja tűrhető. Kelt Budapesten, 1927. szeptember 30-án. Báró Bronner Géza miniszteri biztos, a vizsgálóbizottság elnöke.

Olyik magyarázatától hosszú évekre összezavarodtam. Nem mindig értettem a csodálatos fogalmi átváltozásokat. A jól hangzó, bár semmit nem érő katonai beosztásának magyarázatával veszélyesen közel került a gyümölcsök érettségéhez és az érett gyümölcsökkel a kereskedelemhez. A rang és a kereskedelem mibenlétét a gyümölcsök érettségéből próbáltam levezetni. Amitől aztán legalább két évtizedre sem a kereskedelem fogalmát, sem az emberi érettség fogalmát, sem az ő katonai beosztásának mibenlétét nem sikerült megértenem. Az egymástól távol álló részfogalmakat nem sikerült kap-

csolatba hoznom. Mikor is váratlanul leesett a tantusz, hogy ezek szerint a karpaszományosokat azért nevezték karpaszományosoknak, mert nem a gallérjukon, nem a vállukon, hanem a karjukon viselték a rangjelző paszományosukat. S akkor ezt az összetett szót húsz évvel korábban mégiscsak szét kellett volna szednem. S akkor a nyelv mégsem azt a logikai rendszert követi, amit bölcs tanácsok és szigorú követelések hatására én igyekszem követni, de nekem sem sikerül.

A pontonhíd a Sziget utca torkolatánál indult, a viszonylag épen maradt pesti rakparttól, lágyan ringatódzott, rengett a lépések súlya alatt; a Lukács fürdő bedőlt díszkupolája előtt, a felrobbantott és szétbombázott budai rakparton értünk át. Ezen a budai rakparton még sokáig, nagyon sokáig, az ötvenes évek végéig nem indult meg a forgalom, sem a felső rakparton nem volt forgalom, sem az alsó rakparton nem volt forgalom. Két évtizeden át szünetelt az alsó rakpart forgalma, s így nemcsak nem lehetett a tudatomban, hanem egyenesen más került a tudatomba. Amikor a hatvanas évek első éveiben elszállították a törmeléket, akkor szájítva bámultam az alsó rakpart bazalt kockakövekkel kirakott teljesen sértetlen úttestét a híd alatt. Valami, ami az ostrom előtti időkből itt maradt ránk, és minden egyes emberi kézzel vésett és csiszolt bazaltkockája fénylett. Le is fényképeztem. De akkor még egymáson heverték a ledőlt támfalakból kiszakadt és széthasadt súlyos kváderkövek. A törmelék lépcsőzetén kapaszkodtunk fölfelé, amikor átértünk a pontonhídon Budára. Széttartó ösvényeket tapostak a kövek élei között kapaszkodó emberek. Nem láttam ki a csupasz kövek sivatagából. Mélyeiből emberi vizelet és ürülék bűze áradt. Később bokrok nőttek a megannyi kőhasadékból, néhány év múltán valóságos kis erdő. Egyáltalán nem voltak szokatlanok a felhúzott gönceikben, a városi bundáikban guggoló, vastag alsóikat térdük alá begyűrő turbános úrhölgyek a kivillogó fehér fenekükkel a romok tövében, vagy a fák törzsének védelmében vizelő városi bundás úriemberek. Nem volt illendő megbámulnom őket. Jóindulatú gyerek voltam, a hiszékenység határán, készségesen követtem a szokásrendre vonatkozó utasításokat. Ha nem, akkor nem. Kíváncsi voltam ugyan az idegenek különböző testi alkatrészeire, de nem bámultam. A nyakam fáj az erőfeszítéstől, hogy ne. Mint amikor egyedül bámultam a csillagos égre, s annyira fáj már, hogy lezuhanjam a földre, és csak magamban gondolkodtam a csillagos égről. A városi bundáról tudni kell, hogy kívül gyapjúszövet, mélyszürke vagy világosabb barna, belül szörme, s általában széles szörmegallérral borul ki a vállra. Az ostromot követő hónapokban és években mindenki úton volt, mindenki ment, tolt, cipelt, húzott, vitt valamit a vállán, vitt valamit a hátán vagy a degeszre tömött bőröndjeiben és táskáiban. Hosszú órákon, fél napokon át úton voltak a romvárosban az emberek, mindenütt vizeltek és ürítettek, s számomra még sokáig, évekig tetemes megterhelést jelentett, hogy az orrom nem képes a bűzt nem befogadni. Nem tudom elzárni. Ha befogtam az orromat, akkor rám szóltak, hogy ne kényeskedjem. Ha bűz van, akkor bűz van, a kényeskedéssel nem sérthetek meg másokat.

Doboghatott a talpunk a pallón. Amikor elkészült a pontonhíd, doboghattam, a kezüket azonban nem engedhettem el. A ponton olyan volt, mint a hordó. Pista nagybátyám vegyi üzemének csodás föld alatti labirintusában bőven láttam hordót. Voltak erősen bűzlő vegyszerek, ám ezekkel nem voltak gondjaim. Üres hordót és vegyszerekkel vagy késztermékekkel teli hordót. Hord a hordó. Hordót az élén kell gurítani. Pista nagybátyám azt is elszajkóztatta velem, hogy miként hívták a nyelvújítási magyarban az oxigént, éleny, miként hívták a hidrogént, könnyeny, miként hívták a ként, búzeny. Ezen nevtünk, ő úgy nyihogott ezeknek a neveknek a hallatán, mint a ló. Még akkor

sem zavart, amikor bemutatta nekem a búzeny illatát, azaz meggyújtott egy kénnel átitatott papírcsíkot, amit boroshordók kénezéséhez gyártott. Figyeljem meg a láng színét. Ebből a búzból az ember egyszerűen kihátrált. A búzló városból azonban tényleg nem volt hová kihátrálnia. Minket hord a ponton. Így volt minden a lehető legvilágosabb, ahogy volt. A búz volt a nagy kivétel, hiába tettem szemrehányást az orromnak vagy a nem tudom én, minek, mégsem sikerült úgy elfogadnom, ahogy volt. Nem tudom, miért. Talán a túlélési ösztönömmel jött szembe a vizelet és ürülék bűze, a túlélési vágy minden utcaszegleten beleütöközött. A pontonhídon szorították a kezem, nehogy váratlanul kitépjem, mert minden halvány kényszer ellen azonnal és a lehető leghevesebben tiltakoztam. Ha egyszer értem, hogy ész nélkül nem rohangálhatok, akkor minek szorítják. Értették, hogy értem, de egy idő után mégis szorították. Sértő volt, habár értettem én a bizalmatlanságukat. Jó ideig korlátja sem volt a hídnak. Sok ember lába alatt félelmetessé vált a rengése, a hídnak úgymond meg kellett keresnie a sok láb egyenletes dobogásában a maga tektonikus együtthatóját. Meg nem is engedtem volna el a kezüket, mert minden nagy dobogásom és minden tébolyodott szabadság-szükségletem ellenére tartottam a dobogástól, nem a sok láb dobogásától, hanem a saját dobogásomtól. E végső soron szörnyűséges emberi lábdobogáshoz hozzátettem még a magam kis zaját. Ez a legjobb szó rá, rettegtem, de a rettegést is megfigyelés alatt kellett tartanom. A pallók között a réseken látni lehetett alattunk a víz rohanását. Nem ordítozhattam kedvemre a rettegéstől vagy éppen a rettegésről. Panasz gyakorlatilag tiltva volt. Minden nagyobb pallóhasadéknál inkább le akartam cövekelní, le akartam hasalni, lássam, mitől rettegek, mi az, ami ennyire félelmetes, s amivel mégis meg kéne barátkoznom. A víz tömege, a víz ereje, a víztömeg közelsége volt a félelmetes. Ha jól emlékszem, s miért ne emlékeznék jól, ha egyszer az elme elraktározza és őrzi az észlelet minden parányi részletét, összesen kétszer engedték meg, hogy a napfénytől meleg pallóra hasaljak, úgy néztek le a résen. Igen, kétszer. Kétszer lett csodálatos a rettentő erő. De tovább kellett menni, mert mindig valahová mentünk valamivel vagy valamiért vagy valakik miatt. Erről a háborús valahová menési kényszerről, innen oda, onnan ide, a lengyel költő, Miron Białosewski tudja a legtöbbet az irodalomban a varsói felkelés idejéből. Valamit toltunk a mélykocsimban, a sportkocsimban. Olykor engem is beletettek. Nekem volt kedvezőbb nem nyafogni, hogy tegyenek rá a holmik tetejére, és toljanak. Ha úgy ítélték, hogy ez már azért tényleg sok lesz a gyaloglásból ennek a gyerekeknek, vagy növelni akarták a tempót, akkor megtették, de akkor el kellett viselnem, hogy az éles és súlyos holmikkal együtt zötykölődjek.

Ha kértem, ha nyivákkoltam, hogy vegyenek föl, tegyenek föl, akkor biztosan nem tették meg, de ha azt kértem, hogy vegyenek ki, mert inkább menni akarok, akkor megtették, s még azt sem mondanám, hogy ne értettem volna didaktikai keresztköte-seik logikáját. A dobogással mutattam be, hogy milyen bátor vagyok, méltó rá, hogy szeressenek, de nem csak a felénk rohanó és alattunk vastagon elúszó sárgásszürke folyam csodás közelségétől rettentem el. Az egyre hosszabb napok úgy alakultak, hogy sötétedésre bárhonnán vissza kellett érní. Lógott valamilyen általános rettenet a levegőben. Mi lesz, ha nem sikerül visszaérnünk. Ettől is erősen tartottam. Rettegtem, hogy túl nagy zajt ütök, egy egész életen át erősen tartottam ettől. A túl nagy zajt valaki a hideg víz mélyén nem szíveli, s bizony sokan időztek még akkoriban a víz alatt.

Halkabban kéne járnom, észrevétlenebbül, beláttam. De nem tudtam nem dobogni a saját rettegéseim ellenében, lássák, milyen bátor vagyok.

Manci hídnak becézték a pestiek ezt a pontonhidat, mert a déli csúcsforgalomban felrobbant vagy szándékosan felrobbantott Margit hidat, a saját édes nővérét váltotta ki. Ma sem lehet megmondani egészen pontosan, hogy mi történt. Az esemény még hosszú, nagyon hosszú éveken át visszajárt, kísértett a szóbeszédben. Valakik. Németek. Nyilasok. Illegális kommunisták. Nem mondja komolyan. Szabotázs. Zsidó ellenállás. Ne mondja már. Mondom, a cionisták. Ugyan, beszél marhaságokat. Cionisták, többször, úgy emlékszem, hogy az ostrom után ebben az összefüggésben hallottam először a cionistát, mindig többször. Nem tudtam a szót hová bekötni. Mindig többen voltak cionisták. De nem értettem, hogy kik azok a bizonyos cionisták. Vészesen közel volt a szó a ciánhoz, az ostrom utáni időkből kiemelt jelentőségű anyag és művelet. Szóba került, hogy majd nálunk is ciánoztatni kell. Úgy éreztem a róluk való beszédből, hogy a cionisták ettől a ciánozástól mégiscsak távol állnak. Olyan távol azért nem állhattak. A cián mintha gáznemű lett volna, a gázmester hozta fémdobozban, a cionistákat szintén elhurcolták, el akarták gázosítani, akik megmaradtak, ez volt rá a szó, hogy megmaradtak, azok most csoportosan valamilyen messzi Palesztinába mennek. Valami vagy valaki tiltakozott bennem. A nyelvérzékelés tiltakozott, hogy soha ne engedjem közel a cionistát a ciánozáshoz, mert akkor soha nem fogom sem a szót, sem a közelségüket, sem a távolságukat, sem a Palesztinájukat megérteni. De ma sem tudnám megmondani, hogy mi lehet a nyelvérzék vagy a nyelvérzékelés. Akkoriban arról sem lehetett közvetlen tudomásom, hogy Mezei dédapám patrióta öccse, Ernő, a neves publicista, a cionisták ősatyjával, Herzl Tivadarral szállt vitába, aki 1903. március 10-én levélben válaszolt neki, s azt írta, hogy a magyar zsidókról ő akár le is mondana, ha tudná, hogy patriotizmusuk megkíméli őket az antiszemita nyomorúságtól. Németül írta levelét az akkor még kétnyelvű Budapesten. Auf die ungarischen Juden möchte ich sogar verzichten, wenn ich wüsste, dass ihnen das antisemitische Elend durch ihre Patriotismus erspart bleibt. S hogy ő nem a nyomorúság spekulánsa. Ich mache keine Elendspekulation. Az antiszemitizmus azonban brutálisan le fog sújtani a magyar zsidókra, és minél később, annál keményebben, und um so härter je später, annál vadabban, minél hatalmasabbak lesznek addig. Nincs menekvés. Davor gibt es keine Rettung. S milyen igaza volt Herzl Tivadarnak. Így majd Önök sábeszt csinálhatnak a patrióta meggyőződésükből, írta dühében a patrióta Mezei Ernőnek. Közben mi, akiket kinevetnek, tevékenyek vagyunk, mi otthonos házat építünk azoknak is, akik ma még semmit nem akarnak tudni rólunk. Az izgatott beszélgetésekből úgy tűnt, hogy Palesztina kevesebb, mint egy ország, de nekik, ezeknek a cionistáknak, akik mindig többen vannak, illetve egyedül soha nincsenek, mégis van ott valamijük régről, amihez hozzá kell jutniuk.

Röviddel azelőtt történt a robbanás, hogy a szovjet hadsereg módszeresen bekerítette volna Budapestet. Mozgalmas napok lehettek családunk életében. Szeptember közepén éppen vissza tudtunk menekülni Bácskából a hamis papírjainkkal, mert Bácskában, de nem tudom, hol, a Bieber Antaléknál, ezt pontosan tudom, erősen égni kezdett a talpunk alatt a talaj, és a Bieberék is úgy látták jónak, ha minél előbb elmenyünk. Anyámnak máris Szombathelyre kellett továbbutaznia, hogy más hamis papírokkal megszöktesse a munkaszolgálatból az apámat, akit Szentkirályszabadjáról vittek át oda. Amiről persze csak az ostrom utáni időkből van tudomásom. Az ostrom színültig telve volt hirtelen helyzetváltoztatással, eseménnyel, értesüléssel és mélységesebbnél mélyebb hallgatással vagy elhallgatással. Illegális kommunista csatornán, elvtársaktól érkezett a hír, hogy viszik a munkaszolgálatos századot. Még az ostrom után sem rész-

letezték, hogy milyen elvtársaktól vagy személy szerint kitől, de csatornán, azaz a földalatti mozgalomból. Az elvtárs többes száma, az elvtársak, éppen arra szolgált, hogy ne kérdezze senki. Ez a többes azonban másként működött, mint a cionisták többese. Voltak a konspiráció foglalatába zárt szavak, ezeket később sem lehetett feltörni. A cionisták többesének nem volt konspiratív tartalma, legfeljebb én nem értettem meg sokáig ezt vagy azt. Az illegalitásban használt fedőneveket ellenben még ma sem mindig egyszerű megfejtetni. Ennek a manővernek, a szándékos értelmezhetetlenségnek a konspiratív logikáját ellenben igen korán megértettem. Ha valakit megkínoznak, akkor fájdalomában hajlandó vallani, amivel életveszélybe hozhat másokat. Köpni. Ha valakinek a valódi nevét nem tudom, akkor nem tudom beköpni. Le kell takarni, különben beköpi a légy. Beköpni másokat. Hallgatással kell elkerülni, hogy beköphessen másokat. Egészen váratlan helyen nemcsak a tudásnak, hanem a tudás hiányának is jelentősége lett. Ki kell dobni, a légy beköpte, kizárni a mozgalomból.

Novemberben, a robbanás időpontjában apámnak már második hónapja lenn kellett lennie a többiekkel az illegális pince alsó traktusában. Erről az úgynevezett felső kapcsolatukon, Fitoson kívül összesen három személy tudott még Budapesten, az anyám, Tauber Klára, a nagynéném, Nádas Magda és a férje, Aranyossi Pál. Őt épp azokban a szeptemberi napokban kereste meg egy Rác nevű ember, akit régebről ismert, s akinek az identitását a nagynéném emlékiratai nyomán haladva sem sikerült egyértelműen kiderítenem. Miközben anyám ugyanezekben a szeptemberi napokban sikeresen, de nem tudom, miként, megszöktette Szombathelyről az apámat, azaz Jupit, ami a Jupiter fedőnév becézett változata volt, s ő Fitos utasítása szerint azonnal eltűnt a Pecsétőr fedőnéven tevékenykedő nagybátyám vegyi üzemének titkossá tett alsó traktusában, ahol a kommunista ellenállási mozgalom hamisítóműhelye és illegális nyomdája működött, Aranyossi pedig ezzel a régről ismerős férfival kezdett titkos tárgyalást. Minél kevesebbet tudsz, annál kevesebbet verhetnek ki belőled, ez volt az egyik konspirációs alapszabály. Az ostrom után is tartották magukat hozzá. Egymás előtt is hallgatásba merültek. Kisgyerekként hosszú ideig készültem arra, hogy majd engem is megkínoznak, s akkor mit kell csinálnom, hogy ne köpjek be senkit. Ennek ellenére mindent, de mindent tudni akartam.

Lestem, füleltem, kihallgattam, jelen voltam. Később minden kezembe akadó papírt elolvastam. Kutattam a titkos papírok után.

Horthy kormányzó állítólag akkor küldte ezt az embert Aranyossi Pálhoz, mikor az angol diplomácia visszautasította tárgyalási szándékát; Aranyossi menjen az oroszokhoz, tárgyaljon velük. Vagy Rác Endre lelkész lehetett a közvetítő ismerős, aki a Pozsonyi úti református templom lelkészével, Bereczky Alberttel állt ellenálló kapcsolatban, ő pedig az anyám közvetítésével Nádas Istvánnal, a Pecsétőrrel, mégis a második lehetőség a valószínűbb, s akkor nem Rác volt az illető, ahogy a nagynéném írja az emlékiratában, hanem Rátznak írta a nevét, és Rátz Kálmánnak hívták. A két háború közötti korszak egyik legsajátosabb alakja. Emlékiratában nem ez lenne a nagynéném egyetlen elírása. Huszártiszt, akit az első világháború kitörésekor a keleti frontra vezényeltek, ott többször megsebesült, hadifogságba esett, a tomszki hadifogolytáborba került. Ő maga azzal büszkélkedett, hogy a vörösök oldalán harcolt a cseh légió ellen. A korszak kutatói, Renfer Ágnes és Seres Attila azonban levéltári kutatásaik alapján úgy vélekednek, hogy a dátumok szorossága miatt ez aligha valószínű. Ugyanakkor azt írják, hogy Rátz később született történeti munkái a vörös egységek bensőséges ismeretéről tanúskodnak. A háború utolsó hónapjaiban mindenesetre több társával együtt sikerült megszöknie,

elfogták, megint megszökött, kalandos úton, Finnországon és Svédországon keresztül jutott haza. Egyenesen belefutott az őszirózsás forradalomba, de nem a vörösökhöz csatlakozott, hanem a fehérekhez, és másokkal együtt megalapította az antibolsevista erők egyik legfontosabb szervezetét, a Véderőt. 1919. február 13-án letartóztatták, csak augusztusban szabadult, miután a Tanácsköztársaság az antant túlerejének nyomása alatt összeroppanat. Valószínűleg azon emberek közé tartozott, akik nincsenek el ideológiai kötöttség és mozgalmi tevékenység nélkül. Előbb irredenta mozgalmakban tevékenykedett, ám a harmincas évek elejére összezördült a keresztény kurzus bázisát alkotó antiszemita, antibolsevista és antikapitalista elvbarátaival, s mintegy öt éven át baloldali értelmiségiek társaságát kereste. József Attilával, Madzsar Józseffel, Hollós Korvin Lajossal, Agárdi Ferencsel állt kapcsolatban, olyan emberekkel, akikkel családom tagjai szintén mozgalmi kapcsolatban álltak. Rátz talán azért keresett kapcsolatot a baloldalon, hogy saját nemzetiszocialista elképzelései felé hajlítsa őket. Nem hiszem, hogy politikai kalandorság vezette. Azon az igazán szűkre szabott tereumon igyekezett a speciális politikai ideáival megvetni a lábát, ahol a polgári gondolkodás két végleteként megjelenő nemzetiszocialista mozgalom és a kommunista mozgalom ideológiája és metodikája generikusan összeért. Itt remélte felfedezni politikai utópiájának bejáratát.

A kommunista mozgalomban mélyen csalódott, mindenféle állandó kereset nélkül tengődő, kommunista barátaitól jórészt elhagyott József Attilának Rátz hivatalt és fizetést ajánlott arra az esetre, ha együtt alapítják meg a Nemzeti Kommunista Pártot; ő lenne a párt második embere, titkári posztot ígért neki. József Attila élettársa, Szántó Judit, valamivel a halála előtt legalábbis, így emlékezett a költő rövidre sikerült nemzetiszocialista fordulatára. Szántó Judit nagy tudású embernek látta Rátzot, aki szerette Attila verseit. Rátznak az volt a véleménye, hogy háború előtt állunk. A nemzeti kommunista pártoknak pedig az lenne most a hivatásuk, hogy legalább a saját nemzetüket mentse ki a kapitalizmus fogságából. Csak aztán jöhet a nemzetköziségük. Mintegy a két mozgalom antikapitalista ágra oltott összefogásában reménykedett. Az új mozgalommal a magyar népet ők ketten fogják ráébreszteni nemzet tudatára, így remélte. József Attila legalábbis arra az éjszakára, amíg másfél kéziratoldalon megírta „A nemzeti szocializmus” című kiáltványát, meg volt győzve erről. A költő életének és kézíratainak egyik legjobb, ha nem a legjobb ismerője, Lengyel András, 1933 tavaszára datálja az éjszakát. Reggelre kelve Attila átadta Juditnak a kéziratot olvasásra. Aki egyszerűen elkobozta. Amíg itt élsz, mármint amíg vele él, az ő lakásában, aminek ő fizeti a bérét, addig ez az írás nem fog megjelenni. Attilának nem lett volna hová mennie. Nem lett volna miből. De a szigorú és száraz Judit, bármiként nem szereti az utókor, kettőjükre dolgozott, József Attila pedig nem az utókor derék irodalmárait, hanem pontosan ezt a szigorú és száraz Juditot szerette, ameddig szerette, ha szerette egyáltalán, vagy ameddig megosztották egymással az ágyukat. Személyes bosszúból, a sértettség miatt nem árulhatod el azokat, akik közé tartozol. Ebben igaza volt Juditnak. A nemzeti kommunizmus fából vaskarika. Ebben is igaza volt Juditnak. Vitájukban odáig mentek, hogy Judit hat héten át nem beszélt Attilával. Bizonyára el is utasította a közös ágyban, s így Attila nemzetiszocialista kalandja hat hét múltán szerencsésen a végére is ért.

Attila azonban közel sem volt idióta, a kommunista mozgalom historikus megbicsaklását világosabban érzékelhette Juditnál. Nehezen volt ugyanis elképzelhető egy olyan internacionalista mozgalom, amit nagyorosz érdekek szerint Moszkvából kormányoznak. Ebben a kérdésben családom kommunista tagjai szintén többször összemérték erejüket,

előbb a kunistákkal, aztán a moszkvai párthivatalnokokkal, a keményvonalas moszkovitákkal, ám előbb vagy utóbb mindig a rövidebbet húzták, felmorzsolódtak, behaltak, vagy kiváltak a mozgalmából, kitzsították őket a mozgalmából, ami a konspirációs szabályok, a tények és adatok ismerete és a kommunista mozgalom belső inkvizíciós rendszere miatt nem volt rájuk nézve veszélytelen. Rátz Kálmán egyeztetési kísérlete csődöt mondott, ő azonban nem is forszírozta sokáig a dolgot. Három év múltán ismét az ellenkező oldalon találjuk, Gömbös Gyula miniszterelnök Nemzeti Egység Pártjának programjával nemzetgyűlési képviselő lesz. Amíg megint csak nem hagyja ott kormánypárti bázisát, hogy most meg a Nyilaskeresztes Párt oldalán válasszák nemzetgyűlési képviselővé. Ám abban az esztendőben, 1941-ben, amikor első nagyobb, orosz tárgyú tudományos munkája, *A pánszlávizmus története* megjelenik, konfliktusba keveredik Szálasi Ferencsel, a nyilasvezérrel, elhagyja a nyilas pártot, hogy Független Magyar Szocialista Párt néven egy nyilas ellenpártot alapítson. Aranyossiekhoz 1944 szeptemberében Horthy személyes megbízásával érkezik. Akkor már élete fő műve, *az Oroszország története* című munka szintén megjelent, s ez közismert emberré teszi. De akár ez a Rátz volt, akár Rácz Endre lelkész, akár egy harmadik, akkor sem értem, hogyan találhatta meg őket Budapesten, ha egyszer Aranyossiek akkor már hónapok óta illegálisban éltek.

Horthy különbékét akar, huszonnégy órán belül delegációt kíván az oroszokhoz küldeni, és egy kommunistát óhajt a delegációba.

Aranyossi kommunistának kommunista volt, de még ha régről ismerte is Rátzot vagy Ráczot, ismerhették egymást a keleti frontról, fekhettek sebesülten ugyanabban a lazarettben, Rátz Kálmán kiadójának, a Grillnek Aranyossi is rendszeresen fordított, találkozhattak ott, ám az üzenet hallatán Pali nagybátyám miért nem gondolta, hogy egy provokátort küldtek a nyakára?

Ez a Rácz vagy Rátz mivel tudta igazolni, hogy valóban Horthy küldte?

Azért esett rá a választásuk, magyarázta Rátz vagy Rácz, mert Aranyossi mégiscsak nemesember, s így Horthy számára legalábbis a szükséghelyzetben elfogadható.

Itt kell gyorsan megjegyeznem, hogy nemesség ide, nemesség oda, nagybátyám nevének írásmódját illetően magam sem tudom, hogy mitévő legyek. Pályafutásának különböző szakaszaiban, minden bizonnyal politikai meggyőződésének változását követve, hol Aranyossy volt, hol Aranyossi lett, hol meg egészen póriasan Aranyosivá változott; változatos újságírói és mozgalmi fedőneveiről és hamisított papírokon szereplő álneveiről most nem beszélve. Aranyosi néven anyakönyvezték, de 1919 novemberében, a letartóztatás elől menekülve, Szolcsányi Károlyként lépte át a határt. Szolcsányi az ifjúkori barátja volt, ahogy az emlékezésekből és Szolcsányi leveleiből meg tudom állapítani, bújbajos hóhányó lehetett, egy barátságot mindhalálig őrző hányaveti dzsentri, aki egy fényképpel olyan fényképet csináltatott önmagáról, amelyen hasonlított Aranyossira, majd ezzel a fényképpel csináltatott magának útlevelet a saját nevére. Aranyossi Olaszországban is ezen a néven, ezzel az útlevéllel élt. Felesége viszont a saját leánykori útlevelével Nádas Magda maradt, s így a Firenzében eltöltött évben nem voltak ugyan házások, de volt egy útleveleikben fel sem tüntetett, azaz házasságon kívül született György nevű fiúgyermekük. Szolcsányi néven toloncolták ki Olaszországból, de akkor már volt spanyol menlevele a zsebében a spanyol nevére. Az osztrák határőröknek már ezt a spanyol menlevelet mutatta fel. Paul A. Faluche néven szerkesztette a *Regards* című képes hetilapot Párizsban, habár ott már a saját nevéen élt. Erre a ket-tösségre azért volt szüksége a mozgalomnak, hogy Horthy rendőrsége minél később vegye észre, hogy a korszak egyik legfontosabb francia hetilapját egy magyar kommu-

nista szerkeszti. Családjá az erdélyi Aranyosgerendről származott, nemesi előnévként a falucska nevét viselték, de saját családi legendáriumuk szerint az anyai dédszülők örmények voltak, s ez több nemzedéken át látható jelzéseket hagyott a vonásaikon. A név írásmódját minden bizonnyal Pál apja, Gyula változtatta meg, mikor csapat-papot hátrahagyva vándorszínésznek állt, s úgy vélte, hogy neve nemességét hangosan hirdető betűkkel jobban hat a színlapon. Újságíró fia ugyanezt a hivalkodó írásmódot követte, míg közel nem került a kommunista mozgalomhoz, azaz polgári lapoknál dolgozott, a *Nagyváradai Naplónál*, a *Pesti Hírlapnál*, a *Világnál*. Egyik gyönyörűen megírt szerelmes leveléből kiderül, hogy Nádas Magda hozományából gombgyárat akartak alapítani, fogalmam sincs, hogy miért épp gombgyárat, de gombgyárat. Néhány hónap múltán aztán Kelen József Városmajor utcai lakásán a Magyarországi Kommunista Párt alapító tagja lett, s ez alaposan megváltoztatta mindkettőjük életmenetét. Ha a gombgyár ötlete később felmerült, akkor csak nevettek. Ettől kezdve Pál azonban rühellni kezdhette a nemességét jelző betűjeleket a nevében, s legalább az ipszilont elhagyta. Az ostrom utáni években még a megkettőzött s betű egyikét is elhagyta, hogy visszakanyarodjon neve póriás, anyakönyvileg egyedül hiteles írásmódjához. Konceptiómnak, miszerint politikai beállítottságának változása szerint változtatott volna neve írásmódján, más adatok persze ellentmondanak. Az egyes politikailag körülhatárolható életszakaszokban ő maga sem maradt következetes, hol így írta, hol meg úgy. Mások pedig maguk sem tudták, hogyan kéne írniuk. Felesége következetesen Aranyossinak írta.

Pali velejéig bohém ember volt. Sokszor láttam a bohém barátaival, Orody Oszkárral és Solt Oszkárral, ám bohémiában ők sem voltak hozzá foghatók. Bohémiára született. Mint akinek a létezés semmiféle gondot nem okozhat. Nevének írásmódja sem. Amit mondott vagy csinált, nem volt mindig koherens, de bája volt, lebilincselő eleganciája. Fiukat az anyakönyvben és a keresztleveleiben egyként Aranyossynak írták, s ő mindhaláláig így is használta, Aranyossy György maradt, habár Franciaországban következetesen Georges Aranyossy lett belőle, ezen a néven publikálta francia nyelven írott könyveit, négy francia gyermekét szintén ezzel az írásmóddal anyakönyvezték a francia hivatalnokok. Bár esetében is érdekes névváltozatot mutat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető 10-69.138/1951. számú „B” dosszié, amelynek első aktája egy saját kezével, francia nyelven írott, Párizsban, 1951. október 19-én keltezett beszerzési nyilatkozat. Je soussigné, Aranyossi György, déclare me mettre au service du Allamvédelmi Hatóság, pour toutes les missions qu'il désirera me confier. S aztán így is írja alá a nyilatkozatot, amelyben elkötelezi magát a hatóság szolgálatára. Elhagyja nevéből az ipszilont. Vagy a szolgálat hagyja el az ipszilont, s ő ebben is követi őket. Az 1951. október 22-én, két példányban készült, szigorúan titkos jelentésében, amelynek tárgya „Lukács Imre” beszerzése, Bauer Miklós áv. őrnagy osztályvezető azt írja, hogy Aranyossi György beszerzését a beszerzési terv szerint, Párizsban hajtotta végre. Egy olyan írógépen írja, amelyen van a magyar helyesíráshoz szükséges hosszú ékezetes ó és ő, de nincsen í, nincsen ű, nincsen ú. A jelentés a továbbiakban a beszerezett fedőnevét használja, s részletesen tudósít a beszerzés körülményeiről. Unokatestvérünk, akit a családban francia néven szólítottunk, mindenkinek Zsorzs volt, pontosan húsz évvel később *Ils ont tué ma foi* címmel a párizsi Laffont-nál publikálta emlékiratát, ám ebben a könyvében életének e fontos epizódját egyetlen szóval sem említi. Habár könyve első részének éppen ezt a szépen hangzó és sokat jelentő címet adta: *Préface aux silences*. Családunkban talán senki nem volt, akit ennyire a csönd és a hallgatás jegyzett volna el magának. Nagy vidáman élte tragikus életét. Testi alkatában Georges leginkább közös nagyapánkra ütött, magas volt, sudár, lelkialkatában azonban inkább

a saját atyjára, ő maga is nagy bohém lett, őt azonban inkább olyan könnyedség és játékoság jellemezte, amivel minden szelleminek vagy lelkinék nevezhető mélységet sikeresen elkerült. Szellemes ember hírében állt, s az is volt, folyamatosan szóval tudott tartani, tartósan mulattatni tudott akár egy nagy asztaltársaságot, s a mulatság óráiban soha nem tett olyan benyomást, hogy valamit gondolna. Ha olykor mégis mélyenszántó gondolatok kimondására határozta el magát, akkor teljesen váratlanul mélyen szentimentális lett, giccses, s ettől annyira meg tudott hatódni, hogy gyakran meg is könnyezte önmagát. Ezeket a kínos pillanatokat olykor tréfával akartam elűzni, de ebben az egyben nem ismerte a tréfát. A beszerzés időpontjában a párizsi magyar követség sajtóirodáját vezette, amelynek azokban az években a magyar konzulátus épületében, a Rue Saint-Jacques-on voltak az irodái. „Lukács Imre” elvtársat „Modra” elvtárs telefonon hívta be azzal, hogy a követ elvtárs kérni szeretne tőle valamit. „Lukács” elvtárs a telefonhívás után kb. fél órával be is érkezett a követségre. A követségen „Modra” elvtárs közölte velem, hogy mielőtt a követhoz menne, egy Bpestről jött elvtárs szeretne velem beszélni. Bemutatásomra már nem volt szükség, miután legutóbbi párisi utam alkalmával találkoztam „Lukács Imre” elvtárral.

„Lukács Imre” elvtársat azzal az ürüggyel, hogy „Modra” elvtársat nem akarjuk zavarni, a követség egy másik szobájába, a jelenleg üresen álló katonai attache szobájába vittem át, ahol a vele való megbeszélést lefolytattam. A megbeszélés kb. másfél óra hosszúságú volt, az esetleges lehallgatás ellen a rádió nyitvatartásával védekeztünk. A megbeszélés elején közöltem „Lukács” elvtárral, hogy én az ÁVH képviselője vagyok Párisban, és ebben a minőségemben kívánok vele beszélni. Közöltem vele, hogy az ellenség elleni munkát már a határon kívül meg kell kezdeni, és hogy ebben a munkában számíthatunk az ő segítségére. Úgy látom, „Lukács” elvtárs rögtön megértette, hogy miről van szó, azonnal kijelentette, hogy mindenben számíthatunk az ő segítségére, és nagyon örül, hogy ilyen kéréssel hozzá fordulunk. Ezt a Párt részéről igen nagy megtiszteltetésnek veszi, és ennél nagyobb örömet semmilyen hírrel neki nem szerezhetünk volna. Leszögezte, hogy mielőtt a munka részleteiről beszélnénk, ki akarja jelenteni, hogy képességeihez mérten mindennel a segítségünkre akar lenni. Ezután nagy vonalakban ismertettem azokat a feladatokat, amelyeknek elvégzéséhez számíthatunk rá. Közöltem vele, hogy munkájánál fogva számos, bennünket érdeklő értesülésre tesz szert, és számos olyan személyt ismer meg, aki a mi részünkre érdekes lehet. „Lukács” elvtárs ezután közölte velem, hogy a francia sajtóban megjelent egyes érdekesebb anyagokat eddig Sárközi katonai attachének adta át, és szükség esetén azokat le is fordította. Azt válaszoltam „Lukács” elvtársnak, hogy a katonai jellegű újságcikkeket a jövőben is fordítsa le nyugodtan Sárközi elvtársnak, a fontos az, hogy minden politikai értesülést a jövőben nekünk juttasson el, és a velünk való kapcsolatáról senki másnak, tehát Sárközi elvtársnak se tegyen említést. „Lukács” elvtárs a jövőben végzendő munkájával kapcsolatban néhány problémát vetett fel. Az első problémája az volt, hogy jelenlegi ismeretségi köre főleg párthoz tartozó értelmiségiekből és újságírókból áll. Miután én közöltem vele, hogy ismeretségét ki kell építeni a velünk szimpatizáló, de párton kívüli értelmiségiek körére, felmerült benne a kérdés, hogy nem lesz-e baja abból, ha esetleg ingadozó, nem teljesen megbízható személyekkel is érintkezni fog? Erre a problémára azt válaszoltam, hogy mi az ő munkájáért semmiféle előnyt nem ígérünk, de arról biztosíthatjuk, hogy ebből a munkából semmiféle hátrány sem származhat rá. „Lukács” következő problémája az volt, hogy a részünkre végzendő munka, ismeretségi körének kibővítése, a jelenlegi fizetése mellett nem lehetséges. Én biztosítottam arról, hogy a

mi munkánkkal kapcsolatos kiadásait mindenkor fedezni fogjuk, és igyekezni fogunk ezen a téren anyagilag is segítségére lenni. Itt aztán majd két egész oldal hiányzik, mert az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Aranyossy György személyiségi jogaira hivatkozva ezeket az oldalakat kitakarta. Kényes adatok, válaszolta kérdésemre a minden élethelyzetben mocsanatlan arcú, tökéletesen érzéketlenülített levéltári munkatárs, egy fiatal, sápadt nő, akinek hivatalosan a gondjaira voltam bízva a Történeti Levéltárban. Ezeknek a problémáknak a megbeszélése után „Lukács” elvtárral közöltem, hogy a jövőben „Modra” elvtárs fogja vele a kapcsolatot tartani, ő fogja részére a központ utasításait kiadni, és a feladatok végrehajtásáról „Modra” elvtársnak kell beszámolnia. „Lukács” elvtárs ennek szemmel láthatóan örült, kijelentette, hogy nagyon szereti „Modra” elvtársat, és örül neki, hogy ezentul „Modra” elvtárral most már ketten lesznek, akik itt Párisban az ÁVH-t képviselik. A beszélgetés végén közöltem „Lukács” elvtárral, hogy beszélgetésünk lényegét írásba kell foglalni. „Lukács” semmiféle ellenállást nem mutatott, csupán azt kérte, hogy gyengébb magyar nyelvtudása miatt a nyilatkozatot franciául írhasa meg.

Később a szolgálat felszólítására Georges megtanult magyarul írni, sőt igen hálás volt ezért a szolgálatnak. Minősítése titkos munkatárs lett, fedőnevét Almádira változtatta a hatóság, Almádi Imre, míg 1957. május 28-án a besúgói szerepre való teljes alkalmatlansága miatt ki nem zárták a szolgálatból.

A három összetartozó ember nevének eltérő írásmódja, az emigrációs és mozgalmi álnevek és fedőnevek tömkelegének díszkíséretében, történetünk szempontjából persze közel sem érdektelen. Ám abban a pillanatban, amikor Horthy Miklós kormányzó Aranyossit Moszkvába akarta küldeni, a nekem is gondot okozó írásmódbéli anomáliának nem volt jelentősége. Fontos volt, hogy a titkos delegáció addig induljon, amíg az oroszok be nem zárják az ostromgyűrűt Budapest körül. Aranyossi két feltétellel ment bele az azonnali indulásba. Horthy bocsássa szabadon a lefogott kommunistákat, amire huszonnégy óra bőven elegendő.

Adjon egy harminc névvel nem többet tartalmazó listát, mondta erre a nyilas Rátz, a protestáns Rácز vagy egy harmadik Rácз.

Meg fogja kapni a listát.

Egyedül ugyanis nem dönthetett egy listáról, előbb meg kellett találnia a felső kapcsolátát, Fitost, ezt azonban Rátz-nak vagy Rácз-nak nem mondhatta el.

Erre nincs idő, válaszolta erre Rátz vagy Rácз, a listát azonnal meg kell írnia. De közben mondja el, hogy mi a második feltétele.

Vegyék fel a delegációba Horthy kormányzó Miklós fiát.

Azt ugyan nem tudom megmondani, hogy kik lettek volna a delegáció tagjai, s Magda nagynéném sem tudott a kérdésre válaszolni, mikor éjjel az ágya mellett ültem a dédanyánk életnagyságú képe alatt, a dédanyánk barokk karosszékében. S akkor sem tudott a kérdésre válaszolni, amikor 1970. június 2. és 1970. augusztus 31. között a Párttörténeti Intézet munkatársai, azaz a saját kollégái, nyolc alkalommal kikérdezték egykor volt életük menetéről. A történetet tehát nem pusztán az emlékezetemből idézem. A két történet nem is minden vonásában fedi egymást. És a történetek még inkább elütnek nagynéném 1978-ban a Kossuth Könyvkiadónál publikált memoárjának részleteitől. A valóság variabilitása láttán számomra szóbeli közlései tűnnek valószerűbbnek, bár tudom, hogy miként van az ember az emlékezetével, s ezért a saját emlékezetemhez tartom ugyan magam, de óvatosan kiegészítem a jegyzőkönyv és a memoár adataival, s nem csupán ebben az egy esetben.

Miért lenne szükség erre, kérdezte Rácz vagy Rác.

Mert különben olyan, mintha a delegáció egyenesen besétálna egy csapdába.

Rácz vagy Rác erre úgy tett, mint aki nem érti. Hogy érti ezt, kérdezte Aranyossitól.

Ha lefogják őket a németek, akkor Horthy majd mossa a kezeit, azt mondja a németeknek, hogy ez egy kommunista összeesküvés, s neki semmi köze hozzá. Ha ott a fia a delegációban, akkor világos politikai felelősséget vállalt a tárgyalásokért.

Erre ő most nem tud válaszolni, válaszolta Rácz vagy Rácz, vegyen egy papírt, írja meg a listát, hogy a kormányzónak kit kell szabadon bocsátania.

Harminc nevet sikerült emlékezetből felírnia a papírra, s a nagynéném úgy emlékezett, hogy Rajk László neve állt az első helyen. Hiszen együtt voltak a Pireneusokban, a Le Vernet-i internálótáborban. Együtt szöktették meg őket onnan. A szöktetésben Magda nagynéném is részt vett. Konspirációs kifejezéssel élve, más elvtársakkal együtt szöktette meg őket. Bár létezik egy olyan változat is, amelyben nagynéném szerint Aranyossi Pál a Les Milles-ben működő internálótáborból szökött volna meg, s ebben az emlékezésében Rajk László neve elő sem fordul. Ha valaki elolvassa a Rajk-per anyagát, benne Rajk vallomását Le Vernet-i tartózkodásáról, akkor világossá válik, hogy egy adott pillanatban miként születhetett meg ez a másik változat. Ennek a változatnak Aranyossit minél nagyobb távolságban kellett Rajktól és a Le Vernet-i tábortól tudnia.

Mindenesetre megbeszélték, hogy két órán belül találkoznak egy megbeszélthelyen. Addig Rácz vagy Rác meg tud fordulni a válaszával, és az indulást sem veszélyeztetik. Ennyi időre Aranyossinak is szüksége volt, hogy a saját felső kapcsolatát megtalálja, tájékoztassa az elkészített listáról, engedélyt kapjon pártjától az utazásra.

Fitost azonban sehol a városban nem találta.

Számomra ugyan tényleg nem érthető, hogy miként találhatta meg őket ez a Rácz vagy Rácz, hiszen akkor Fitos utasítását követve már hónapok óta nem tartózkodhattak a saját lakásukon, a Damjanich utcában, ott mi laktunk az anyámmal. Egyik éjszakai szálláshelyükről a másikra kellett a városban vándorolniuk a különböző álnevekre kiállított, az újabb és újabb rendeletek miatt minduntalan érvénytelenné váló hamis okmányokkal. Laktak Solt Oszkárnál, laktak Orody Oszkárnál, ezek Aranyossi legjobb ifjúkori barátai voltak, távol minden illegálitástól és minden mozgalomtól, mindketten orvosok, bohém, ámbár bátor férfiak, majd laktak Lomboséknál a Garay utcában, vagy laktak Dési Huber István özvegyénél, Sugár Stefikénél, a Dési Huber István és Sugár Andor festői hagyatékával és Sugár Kata fotográfusi hagyatékával csordultig töltött Ipar utcai lakásban. Akkor pedig éppen Nádas István nyári házában laktak, Óbuda felett, a Testvérhegyen, amit Pista nagybátyám eleve bujkálási és túlélési célra vásárolt és rendezett be már csaknem tíz évvel korábban. Előrelátó ember volt. Saját nagynénjétől, Mezei Erzsébettől vásárolta meg a telket, akinek nagy kiterjedésű erdőbirtokai voltak ezen a vidéken, de amikor a család, a nagy gazdasági válság idején, hirtelen elszegényedett, Záza lassanként eladogatta az erdőit. Mikor aztán Aranyossi a felső kapcsolát még órák múltán sem találta, kereste a Semmelweis utcában, az Országos Kaszinóban, a Városházán is kereste, mert itt a hivatalnoki karban működött egy elég lazán szervezett, de igen agilis ellenállói csoport, amely kívül állt ugyan a kommunista hierarchián, de együttműködött velük; nem maradt más választása, el kellett mondania a feleségének, hogy mi történt, segítsen hát Fitost gyorsan megtalálni.

Ő meg is találta, mert volt egy biztonsági címe, ahol sürgős üzenetet hagyhatott.

Fitos, akinek a valódi nevét csak az ostrom után ismerték meg, Magda közleménye hallatán csak rángatta a vállát. Mondta, hogy a saját szakállára elmehet a férje. Nagynéném, aki egész életében arra törekedett, hogy uralkodni tudjon a zabolátlanságán, ami valójában az apja, azaz a nagyapám zabolátlansága volt, erre kifakadt, s ráförmedt Fitosra.

Na most, kérem, mondja meg, mióta csinálunk mi bármit a saját szakállunkra, ezt mondja meg nekem. Aranyossi vagy utasítást kap, s akkor elmegy Moszkvába a delegációval, vagy nem kap utasítást, s akkor nem megy el a delegációval.

Ha valakire ráriakodott, akkor még a szokásosnál is jobban raccsolt, s úgy beszélt, mintha cselédre ripakodna. Arra pedig köztudottan nem ripakodik rá az ember.

Velem ugyan soha nem ütötte meg ezt a hangot, ám én is jól ismertem önmagamból, nekem is bőven volt ebből a hangvételeből öröklött készletem. Én is egy életen át igyekeztem kordában tartani a ripakodási késztetésemet, s olykor sikerült is visszafognom.

Máskor meg szándékosan engedtem el.

Fitosnak kerek, barátságos arca volt, szelíd tekintete, az orra fitos, ami a nagynéném minden találkozásukkor külön bosszússá tette.

Miként választhattak beszélő fedőnevet az elvtársak. Egy fedőnév nem lehet leleplező.

Soha nem lett volna szabad hangosan megkérdeznie. A pártnak kellett tudnia, hogy mit tesz. A párt nem tévedhetett. Ezért aztán igen különös Markos Györgynek az az állítása az emlékiratában, hogy a Fitos álnevet a nagynéném találta volna ki. Miként adhatott volna valaki fedőnevet a felső kapcsolatának. Pedig minden bizonyosan így történt. Ebben az esetben az a verzió, amelyet nekem mesélt el, nem egyezik meg sem azzal a verzióval, amelyet Markos György ír le, sem azzal a verzióval, amelyet ő maga ír le a saját elvtársai által egyébként alaposan megcenzúrázott emlékiratában. Ott azt írja, hogy felső kapcsolata Jászberényi Karcsiként mutatkozott be, ők azonban Markos Gyurival Fitosnak nevezték egymás között.

Fitost a nagynéném ordítása sem lepte meg különösebben, vonogatta a vállát, ami a nagynéném neveltetése szerint egyáltalán nem volt megengedett, s ezt meg is mondta neki, maga pedig ne rángassa itt nekem a vállát. Ami az ő raccsolásával különösen mulatságosan hangozhatott.

Fitos meglepő nyíltsággal azt válaszolta, hogy azért marad egykedvű a nagynéném fontos közleményével és indokolatlan felindultságával szemben, mert egy hasonló delegáció már átment a határon, meg is érkezett Moszkvába, s így nem tudná megmondani, hogy Horthy ezt az újabb delegációt vajon miért akarja utánuk küldeni. De ha tényleg mennek, akkor Aranyossi akár menjen el velük.

Rácz vagy Rácz a belvárosi találkozóra azt az üzenetet hozta, hogy Aranyossi első feltételét teljesítik, ám a lista első helyére egy másik nevet kell beírnia, mert Rajk nem szerepelhet a listán.

Ugyan miért nem szerepelhet, kérdezte a nagybátyám, s alig tudott uralkodni önmagán, ereiben kicsit megállt a vér.

Mert Rajk szabadlábban van.

Így került a lista első helyére dr. Weil Emil.

Aranyossi második feltételét illetően e pillanatban azonban nem tud válaszolni, mondta Rácz vagy Rácz, de legyen útra kész. Első feltételét a következő órákban teljesítik, a megnevezett politikai foglyokat néhány órán belül szabadon bocsátják.

Logikus volt, hogy a felső kapcsolatnak minden körülmények között mindent tudnia kell, míg az alsó kapcsolat csupán arról tudhatott, ami rá tartozott. Lebukás esetén a mozgalom számára így maradt behatárolható azon személyek köre, akik közül valaki feladhatta őket. Így maradt a hálózat ellenőrzött. A gyanúba keveredett személyeket így lehetett kikapcsolni a hierarchiából. A kikapcsolásnak gyorsnak kellett lennie. A hálózat működőképessége volt a tét. Ez a mozgalmi ige, a kikapcsolás, olykor végzeteset jelenthetett, soha nem mondták ki, hogy mit, de adott esetben gyilkosságot. Ezt a különleges esetet egy többes számba helyezett ige írta le, elintéztük. Éjszakai monológjaiban többször használta a nagynéném az igét. Olyan pszichikus ereje volt az igének, hogy számomra is átélhetővé vált; a fiúk elintézték. A gyilkosság a mondatban büszkeség tárgya lett. S ahogy most a Politikátörténeti Levéltárban látom, a végzetes igét egyetlenegyszer, egy neves francia kommunistaival, Marcel Gittonnal kapcsolatban írásba is adta.

Gitton a német–orosz szerződés aláírása után dühödten háttal fordított a Francia Kommunista Pártnak, korábban a párt nemzetgyűlési képviselője volt. Nagynéném szerint a német megszállás alatt kiderült róla, hogy a rendőrség embere. A saját kézírásával áll az éjszakai elbeszéléseiből ismerős ige az 1970. július 17-én felvett vallomás jegyzőkönyvének utolsó oldalán. Az elvtársak aztán elintézték. Mielőtt aláírta volna a mozgalmi életéről tett tanúvallomás soros jegyzőkönyvét, ezt még szükségesnek érezte írásban, saját kezűleg hozzáfűzni.

Ma már tudhatjuk, hogy éppen fordítva történt. Gittont azért vádolták meg besúgással a saját elvtársai, hogy legyen miért megölniük.

A német–szovjet barátsági szerződés felett érzett dühében Gitton odáig ment, hogy ténylegesen együttműködött Jacques Doriot fasiszta mozgalmával, a Parti Populaire Français-zel, s rendszeresen írt is a mozgalom lapjába, a *Cri de peuple*-be. De spicli nem volt. Nem tudom itt nem megemlíteni, hogy valamivel korábban maga Doriot is kommunistából vedlett fasisztává. Gittont 1941. szeptember 5-én, világos nappal, a németektől megszállt Párizsban terítették le az elvtársai a Rue des Lilas és a Rue de Bellevue sarkán. Azt is tudjuk, hogy Marcel Cretagne hajtotta végre a kivégzést, akit az akciócsoport tagjaként Focardinak hívtak a fedőnevéen. Kivégzői tudták vagy nem tudták, tulajdonképpen egyre megy, de a mozgalom dramatikájához szorosan hozzátartozik, hogy Marcel Gitton néhány nappal a kivégzése előtt annak ellenére mentette meg Jacques Duclos-t, a Francia Kommunista Párt illegalitásában élő főítkárárt a lebukástól, azaz a biztos haláltól, hogy pártjának már tényleg jóval korábban háttal fordított.

Drámai pillanatokkal ajándékozta meg őket a kétszintes pince alsó traktusában 1944 novemberében a végzetes szombat, amikor a Margit híd összeomlott. Szoros napirendben éltek. Róna Magda éppen elkészítette odalenn az ebédjüket, de még nem hívta enni őket. István nagybátyám és az apám a felső traktusban, rendes napirendjüket követve, okmányhamisítással foglalkozott. Volt ott erre egy gondosan berendezett kis kabinetjük. A papírokat úgy kellett mosniuk és vasalniuk, hogy a papír a kimosott írások helyén se vékonyodjon el, vagy ne ráncosodjon be. A hamis papírok felismerésére specializálódott nyilasok és rendőrök fény felé tartva néztek át az okmányokon. Kíméletlen precízióval dolgoztak. A monstruózus háztömb egész csőrendszere többször belerendült a robbanásba, félő volt, hogy abban a pillanatban eltörik, elárasztja a pincét a víz, a szennyvíz, a gáz vagy egyszerre valamennyi. Tűz üt ki, mert elszakadnak a falakban a villamos vezetékek.

Várták a következő robbanásokat, de csak a föld rendült, vele rengett, zörgött, csikorgott és reszketett a háztömb.

Talán a ponton, a razzia vagy a szabotázs volt a legelső idegen szó, amelyet specifikus hangzása miatt megjegyeztem, értettem is. Már négyévesen elteltem a szavakkal, a hangzással, a gesztusokkal, a rohanó folyó látványával, a sűrű, sárgásszürke emulzió hatalmas tömegének sebességével és roppant erejének tudatával. Ez a minden, a magam kis mindensége, nem mimikusan, hanem empatikusan érdekelt. Nem én tettem magamévá a szavakat, az információkat, az emóciókat vagy a jelenségeket, hanem a szavak és a jelenségek tettek magukévá. Felszívódtam bennük, engedtem nekik, bármelyiknek engedtem, bármikor bekebeleztek, s így hatoltak el az értelmemig. Ha lett volna, ha van is, ezekben a pillanatokban elveszítettem tőlük az éneket. A más járatokon érkező ismereteket nem tudtam felfogni, nem értettem.

Észvesztő volt az énéstés. Az ember énje, azaz tulajdonságainak együttese olyan, mint a föld valamelyest kihűlt, vékonyka kérge, alatta azonban a magma tisztán fizikai birodalma izzik.

Halottakat rejtett a jéghideg mély, a rakpart és a híd halottjait. Ezt is tudtam. Én voltam a jéghideg folyó az örületes sodrásával, amint magába fogadja. Még évtizedekig nem értettem, hogy nem én vagyok a halottjai. Azt is tudtam, hogy a Duna rohan a tengerbe, meg nem áll, viszi, a tenger pedig igen nagy víz, amíg ellát a szem, s még annál is tovább, akkora. Onnan jönnek a sirályok. Sokáig, igen sokáig semmi mást nem akartam, mint látni a tengert. Karjukkal mutatták, hogy merre és mekkora.

RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI FANNI NAPLÓJÁBÓL (II)

*Közzéteszi Ferencz Győző**

1946

Augusztus 19.

Azt mondtam magamban, hogy én már nem is élek, befejeződött az életem, ha Miklós nincs többé, és most mégis újra kezdek írni. Igen sajnálom a sok elmaradt, le nem írt időt most. Miért is? Talán, mert ez is Miklóshoz tartozik valamiképpen, és az ő csodálatos életét egészíti ki az is, amit nélküle ugyan, de magamban hordozva én élek meg. – Kezdem ott, hogy augusztus elsején, anélkül, hogy akkor még tudtam volna, megjelent egy zsidó lapban a hír: Győr mellett, Abdán felnyitottak egy tömegsírt, és a megtaláltak és megállapíthatók névsorában szerepelt teljes névvel, pontos adatokkal Miklós. Ezt aznap még nem tudtam, de csütörtök este súlyos rosszullet fogott el: émelygés és hasmenés, fejfájás. Korán lefeküdtem, olvasni próbáltam, nem ment. Vissza-visszatérő

* A napló gondozott, teljes szövege a Jaffa Kiadónál jelenik meg 2014-ben.